IN1140: Introduksjon til språkteknologi

Forelesning #09

Sondre Wold

Universitetet i Oslo

26 oktober 2022

Tema for i dag

De forrige ukene

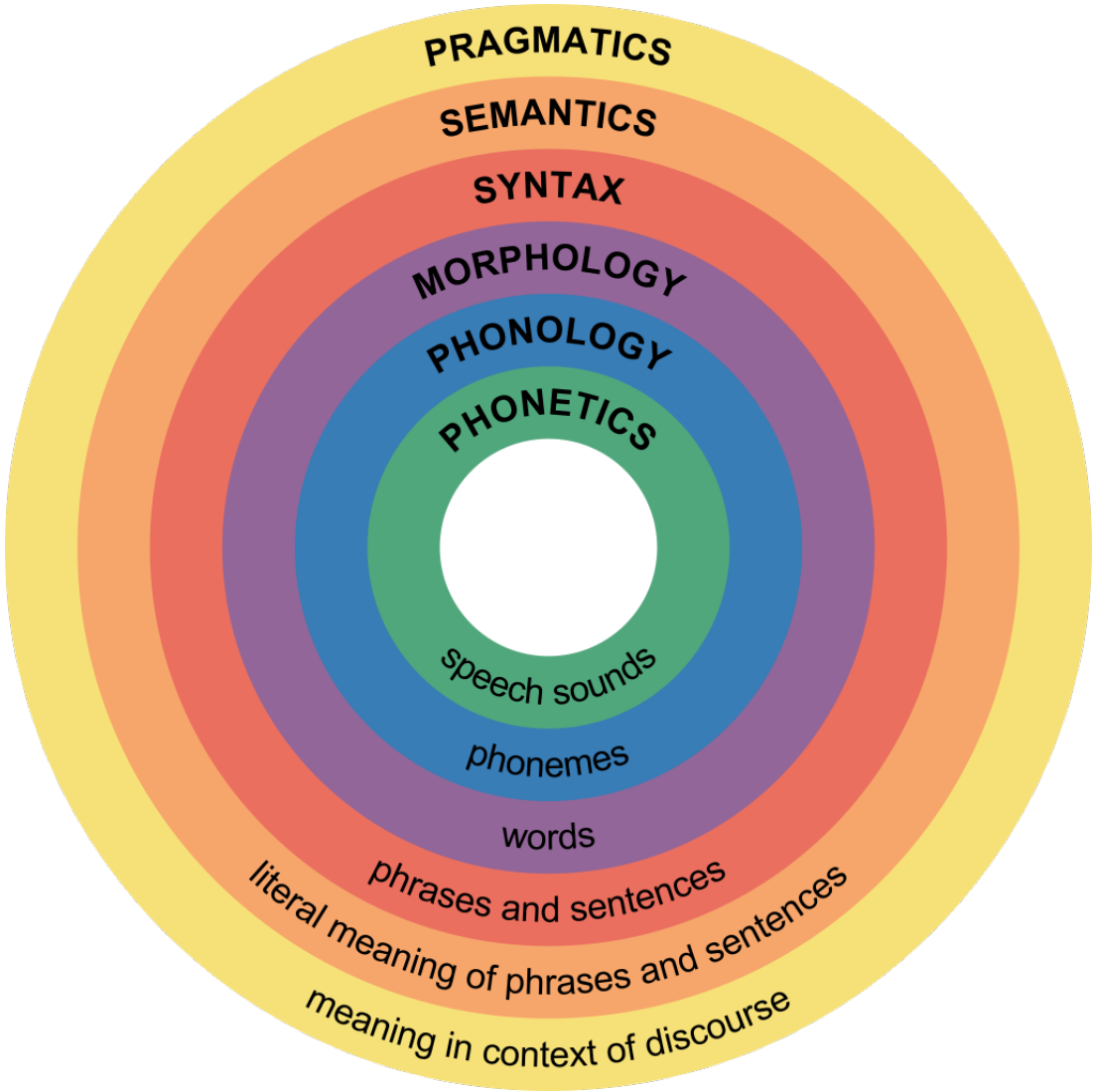
- Syntaks og kontekstfrie grammatikker
- Maskinlæring og klassifisering

I dag

- Semantikk: en lingvistisk gjennomgang
- Neste uke: semantikk i språkteknologien

Tema for i dag

- Semantikk (og pragmatikk)

Form og betydning

Semantikk: studiet av betydning slik det uttrykkes gjennom språk

Katten satt på teppet

Form og betydning

Semantikk: studiet av betydning slik det uttrykkes gjennom språk

Katten satt på teppet

- Prinsippet om komposisjonalitet

Form og betydning

Semantikk: studiet av betydning slik det uttrykkes gjennom språk

Katten satt på teppet

- Prinsippet om komposisjonalitet
- Hva er betydningen til hvert enkelt ord?
  - Leksikal semantikk
- Hva er betydningen til setningen?
  - Setningssemantikk
- (Pragmatikk): hvordan konteksten påvirker betydningen

Semantikk

Kunnskap om **betydning** (mening), men hva betyr det?

Semantikk

Kunnskap om **betydning** (mening), men hva betyr det?

Meningsfull:

- Ord – *slem* vs *slåm*
- Setning – *Jon svømmer* vs *Jon metaforisk hver*

Semantikk

Kunnskap om **betydning** (mening), men hva betyr det?

Meningsfull:

- Ord – *slem* vs *slåm*
- Setning – *Jon svømmer* vs *Jon metaforisk hver*

Flere betydninger

- Ord – *fisker*
- Setning – *Jon så mannen med kikkerten*

Semantikk

Kunnskap om **betydning** (mening), men hva betyr det?

Meningsfull:

- Ord – *slem* vs *slåm*
- Setning – *Jon svømmer* vs *Jon metaforisk hver*

Flere betydninger

- Ord – *fisker*
- Setning – *Jon så mannen med kikkerten*

Samme betydning

- Ord – *sofa* vs *couch*
- Setning – *Jon ga Hanna en gave* vs *Jon ga en gave til Hanna*

Semantikk

Kunnskap om **betydning** (mening), men hva innebærer det?

Sannhetsbetingelser

- *All kings are male*
- *Molybdenum conducts electricity* (må kanskje sjekkes i en bok?)

Semantikk

Kunnskap om **betydning** (mening), men hva innebærer det?

Sannhetsbetingelser

- *All kings are male*
- *Molybdenum conducts electricity* (må kanskje sjekkes i en bok?)

Entailment (A medfører B)

- *Alfred myrdet bankdirektøren*
- *Bankdirektøren er død*

Leksikal semantikk (Ordsemantikk)

Leksikal semantikk (ordsemantikk)

- Hvordan kan vi representere betydningen til ord?
- Hvordan er ords betydninger relatert?
- Fundamental forskjell mellom setningssemantikk og ordsemantikk (leksikal semantikk)
  - Betydninger i det mentale leksikon er konvensjoner
  - Setningers betydning er komposisjonelle
- Leksemnivå – semantiske ord

- GITAR: *gitar*, *gitaren*, *gitarer*, *gitarene*
- SYNGE: *synge*, *synger*, *sang*, *synget*

Sense and Reference

- Språkfilosofi: Gottlob Frege (1848–1925)
- En viktig del av betydningen til et ord er dets referanse, koblingen til objektet det refererer til ("referenten")
- Understreker at betydning knyttes til verden
- Men trenger noe mer:
  - Ikke alle ord referer til et objekt
    - *No baby swims*
  - Vi kan mange ord som ikke har noen referent, f.eks. *enhjørning, orker, Yoda*
  - Ord kan ha samme referanse uten å bety det samme, f.eks. *Jonas Gahr Støre, Statsministeren*

Sense and Reference

- Sense: mer varig betydningsdimensjon som er separat fra referanse, kanskje en mental representasjon
- Hvordan kan vi representere sense?
  - Bilder
  - (Abstrakte) konsepter, feks semantiske trekk

Semantiske trekk

- Egenskaper eller deler av ords betydning som uttrykker vår kunnskap om hva ordet betyr

Substantiver

- FEMALE: *tigress*, *hen*, *aunt*, *debutante*, *maiden*, *widow*, etc.
- HUMAN: *doctor*, *bachelor*, *professor*, *baby*, *teenager*

Verb

- CAUSE: *kill*, *uglify*, *darken*, etc.
- GO: *swim*, *crawl*, *throw*, *give*
- BECOME: *break*

Leksikale relasjoner

- En annen måte å beskrive et ords betydning er å beskrive hvordan det forholder seg til andre ords betydning
  - **Leksikale relasjoner**: Hvordan betydninger relaterer til hverandre

Eksempel: couch

- et annet ord har samme betydning: *sofa – couch*
- et ord er mer generelt enn et annet: (*couch – furniture*)

Leksikale relasjoner

Homonymi

Urelaterte betydninger av samme ord (homograf/homofon)

1. Samme ordklasse
   - 1.1 samme ortografi, f.eks. *lap* 'circuit of course' og *lap* 'part of body when sitting down'
   - 1.2 ulik ortografi, f.eks. verbene *wring* og *ring*
2. Ulik ordklasse
   - 2.1 samme ortogafi, f.eks. verb *keep* og subst. *keep* (hytte)
   - 2.2 ulik ortografi, f.eks. *not*, *knot*

Leksikale relasjoner

Polysemi: flere betydninger, men betydningene er relatert (konseptuelt eller historisk)

stjerne subst. **1.** fjernt himmellegeme som er synlig som en lysende prikk **2.** lysende, flimrende glimt **3.** berømt person **4.** i sammensetninger i dyre- og plantenavn: "sjøstjerne, gullstjerne, skogstjerne" . . . osv

Lett å forveksle med homonymi!

Leksikale relasjoner

Synonymi:

Ulike ortografiske ord, men med samme, eller meget lik, betydning

- Eksempelvis *couch/sofa*, *lawyer/attorney*, *toilet/lavatory*, *large/big*
- Sjeldent fenomen i streng forstand, små nyanser i betydning
- Ulik distribusjon:
  - ulike dialekter/varianter/kontekst
  - ulikt **register**, f.eks. slang, formell, literært, etc.
  - mer eller mindre negativ: *naiv*, *godtroende*

Leksikale relasjoner

Antonymi:

Motsatt betydning

- **Enkle** antonymer (komplementære par): negativ av det ene medfører positiv for det andre
  - *dead/alive*
  - *pass/fail (a test)*
  - *hit/miss (a target)*
- **Gradérbare** antonymer: negativ av ene medfører ikke nødvendigvis positiv av andre
  - *rich/poor*
  - *fast/slow*
  - *old/young*

Antonymi (forts.)

- **Reverser**: relasjon mellom ord som betegner bevegelse i motsatt retning
  - *push/pull*
  - *come/go*
  - *ascend/descend*
- **Konverser**: relasjon mellom ord som beskriver samme situasjon fra forskjellig synspunkt
  - *above/below*
  - *employer/employee*
- **Taksonomiske søstre** ord som er på samme nivå i en taksonomi (klassifikasjonssystem)

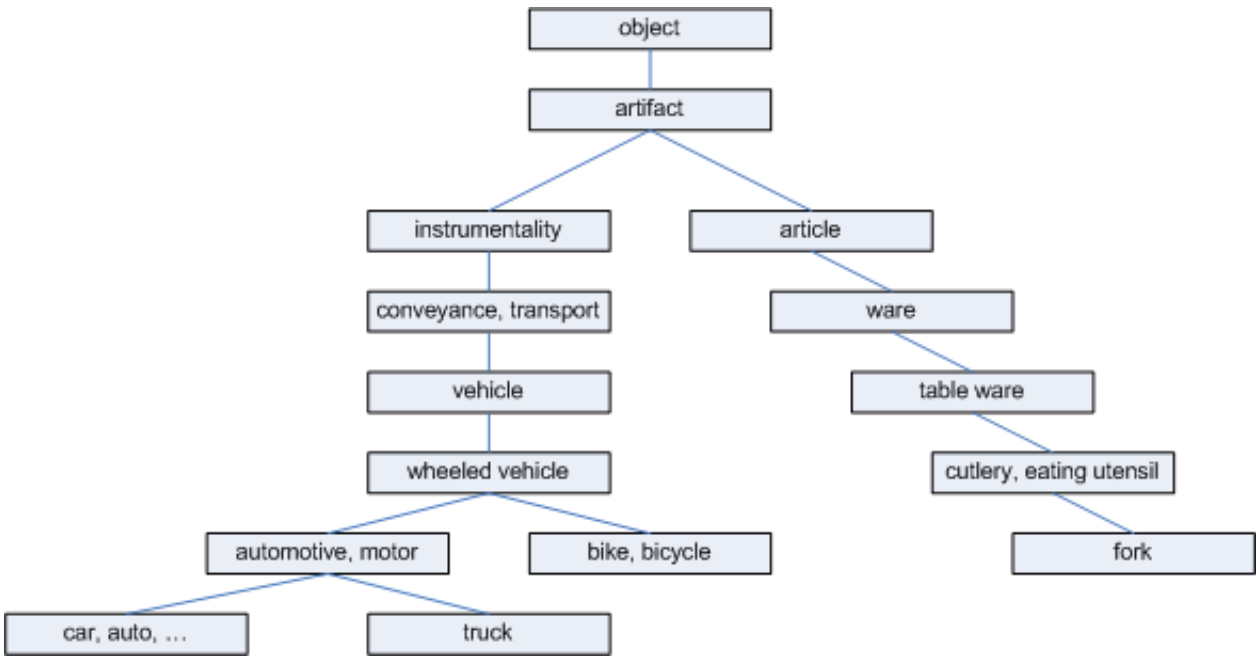
rød	oransje	gul	grønn	blå	lilla	brun

Leksikale relasjoner

Hyponymi:

Inkluderingsrelasjon: et hyponym inkluderer betydningen til et mer generelt ord

- *hund*, *katt* er hyponymer av *dyr*
- *søster*, *mor* er hyponymer av *kvinne*
- Det mer generelle ordet kalles **hypernym**
- Basis for semantiske nettverk (f.eks. WordNet)

Leksikale relasjoner

Meronymi:

Relasjon mellom del og helhet

- X er del av Y, Y har X
  - et *omslag* er del av en *bok*
  - en *bok* har et *omslag*
- Forskjellig fra hyponymi ved transitivitet:
  - hyponymi-relasjonen er alltid transitiv (*siameser – katt – dyr*)
  - meronymi-relasjonen kan være transitiv (*negl – finger – hånd*)
  - men trenger ikke være det (*arm – musiker – orkester*)

Leksikale relasjoner

Oppsummering: https://www.youtube.com/watch?v=awFXqSIOjR0

Setningssemantikk

Formell Semantikk

- Richard Montague (1974): logikk for å representere setningsbetydning
  - *Your car has been stolen* (p)
  - *Your car has not been stolen* ($\neg p$)
  - *I'll see you today or tomorrow* ($p \vee q$)
- En setnings betydning = dens sannhetsbetingelser
  - sannhetsverdi: hvorvidt en setning er sann eller ikke (1 eller 0)
  - sannhetsbetingelser: hvilke betingelser som må til i den virkelige verden for å gjøre en setning sann

Entailment

- Semantisk relasjon mellom setninger, uavhengig av empiriske fakta
  - *Snikmorderen tok livet av keiseren*
  - *Keiseren er død*
- Definisjon:
  - En setning p medfører ("entails") en annen setning q dersom det er slik at når p er sann er q sann og når q er usann så er p usann

Entailment

- Entailment-relasjon er gitt ved lingvistisk struktur, trenger ikke sjekke fakta i verden for å avgjøre
- Kilden kan være leksikalsk (*tok livet av – dø*) eller syntaktisk (aktiv – passiv)
  - *Egypterne bygget pyramidene*
  - *Pyramidene ble bygget av egypterne*
- **Parafrase:** to setninger som gjensidig medfører hverandre (over)
- **Kontradiksjon:** to setninger motsier hverandre dersom den ene medfører negasjonen av den andre
  - *Bankdirektøren er død*
  - *Bankdirektøren er levende*

Formell semantisk analyse

- Semantisk analyse ved oversettelse fra engelsk (eller norsk eller . . .) til et universelt metaspråk
- Førsteordenslogikk er et slikt metaspråk
- Logiske konnektiver:
  - Emil er en katt som ikke maler: $Ke \wedge \neg Me$
  - Dersom Bill drikker blir Jenny sint: $Db \rightarrow Sj$
- Kvantorer
  - Alle studenter leser: $(\forall x : Sx)Lx$
  - Alle studenter kjenner professoren: $(\forall x : Sx)Kxp$
  - Professoren kjenner (minst) en student: $(\exists x : Sx)Kpx$
  - Alle italienere kjenner minst en svenske.

Semantiske roller

Semantiske roller

- Annet aspekt ved setningsbetydning: hvilke roller de forskjellige deltagerene inntar
- *Nina hevet bilen med jekken*
  - Nina – deltageren som er ansvarlig for å utføre handlingen beskrevet av verbet
  - bilen – blir påvirket av handlingen
  - jekken – middelet som Nina bruker til å utføre handlingen
- Semantiske roller beskriver den semantiske relasjonen som argumenter har til handlingen beskrevet av verbet

Semantiske roller

Rolletyper

- AGENT: den som setter i gang en handling, i stand til å handle med viten og vilje ("volition")
  - **David** *stekte kjøttet*
  - **Reven** *hoppet ut av grøfta*
- PATIENT: entiteten som påvirkes av en handling, gjennomgår ofte en forandring
  - *Edna kuttet* **buskene**
  - *Sola smeltet* **isen**

Semantiske roller

Rolletyper

- THEME: entiteten som blir beveget av en handling eller hvis beliggenhet beskrives
  - *David sparket* **ballen** *over til de andre*
  - **Boka** *er på biblioteket*
- EXPERIENCER: er bevisst på handlingen eller tilstanden, men er ikke i kontroll over den
  - **Edna** *følte seg dårlig*
  - **Hanna** *så røyken*
  - **Fia** *hørte ringeklokken*

Semantiske roller

Rolletyper

- BENEFICIARY: entiteten som en handling utføres for
  - *David fylte inn skjemaet for* **bestemoren sin**
  - *De bakte en kake til* **meg**
- INSTRUMENT: middelet som gjør at en handling kan utføres eller finner sted
  - *Hun renset såret med* **et antibakterielt middel**
  - *De signerte avtalen med* **den samme pennen**

Semantiske roller

Rolletyper

- GOAL: entiteten som noe beveger seg mot (bokst./fig.)
  - *Hun leverte sertifikatet sitt til* **politimannen**
  - *Hun fortalte vitsen til* **vennene sine**
- SOURCE: entiteten som noe beveger seg fra (bokst./fig.)
  - *Flyet kom tilbake fra* **Kinshasa**
  - *Vi fikk ideen fra et* **interiørblad**

Semantiske roller

- Eksempelet:

Nina	*hevet*	*bilen*	*med*	*jekken*
AGENT		THEME		INSTRUMENT

Semantiske roller

- Eksempelet:

Nina	*hevet*	*bilen*	*med*	*jekken*
AGENT		THEME		INSTRUMENT

- Ikke alltid enkelt å tildele semantiske roller
  - *Fergus carried the bag to* **the lighthouse** (GOAL)
  - *Sylvie bought* **him** *a sports car* (BENEFICIARY)
  - **Margareta** *received a gift of flowers* (GOAL/BENEFICIARY? begge deler?)

Quiz

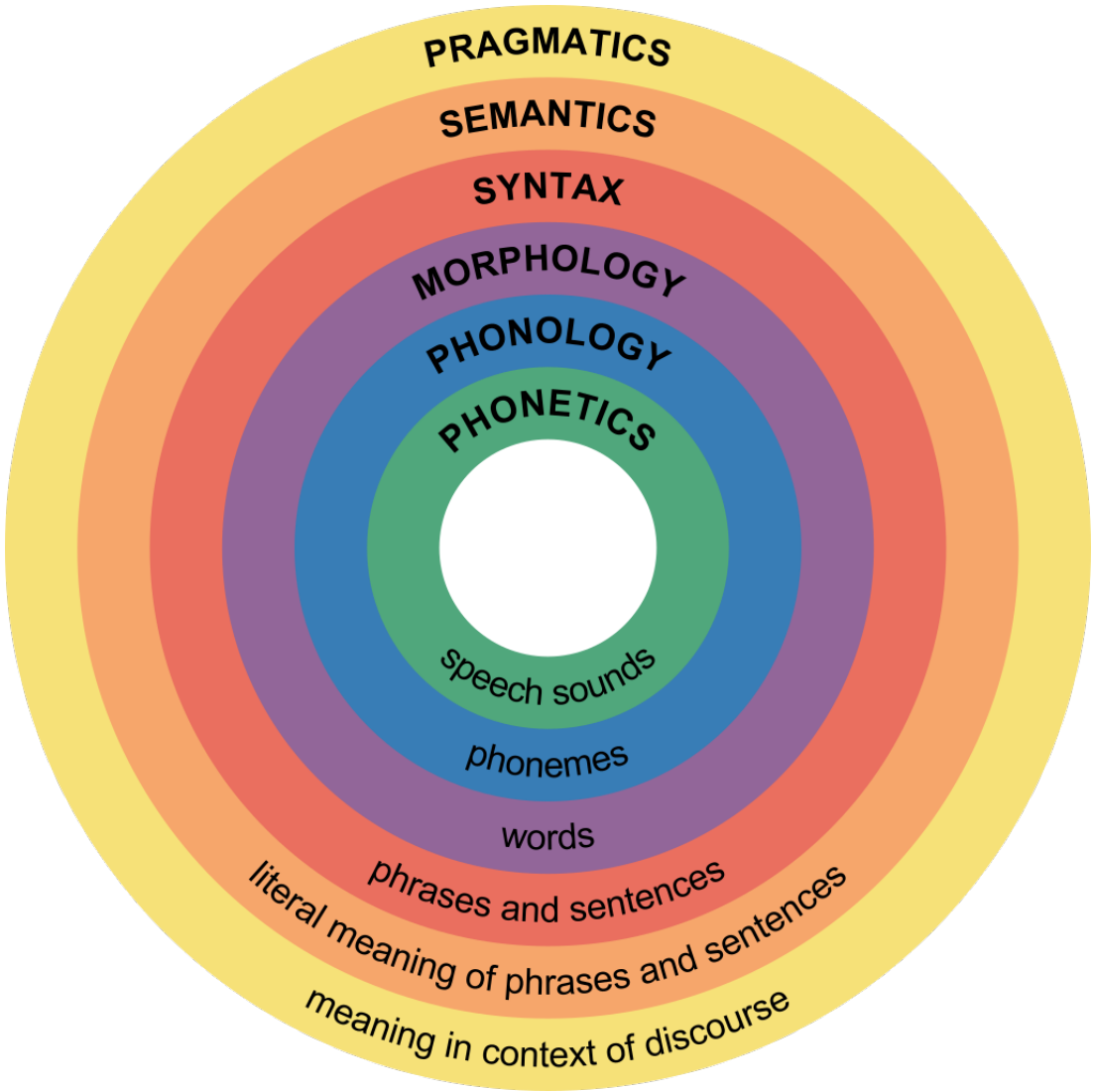
- Del ut følgende semantiske roller for setningene under:
  - PATIENT: entiteten som påvirkes av en handling, gjennomgår ofte en forandring
  - AGENT: den som setter i gang en handling, i stand til å handle med viten og vilje
  - INSTRUMENT: middelet som gjør at en handling kan utføres eller finner sted

1. *Jon knuste vinduet*
2. *Jon knuste vinduet med en stein*
3. *Steinen knuste vinduet*
4. *Vinduet ble knust av Jon*

Semantiske roller

- Semantiske roller identiske i parafraser
  - *The dog bit the stick/the stick was bitten by the dog*
- Kan også være identiske i setninger som ikke er parafraser
  - *The boy opened the door with the key*
  - *The key opened the door*
  - *The door opened*

Pragmatikk

PRAGMATICS
SEMANTICS
SYNTAX
MORPHOLOGY
PHONOLOGY
PHONETICS
speech sounds
phonemes
words
phrases and sentences
literal meaning of phrases and sentences
meaning in context of discourse

Pragmatikk

- Studiet av vår språklige forståelse i **kontekst**
  - lingvistisk kontekst, feks et dokument
    - pronomener
  - ikke-lingvistisk kontekst
    - *Kan du sende saltet?*

Ordklasser: pronomen

Pronomen:

jeg, hun, dere, seg, hverandre, hvem, man

1. av svært ulik form, uregelmessig bøyning
2. som substantiv, kan fungere som setningsledd alene
3. lite eget innhold, får betydning fra sammenhengen (*konteksten*)
   - *Jeg* liker grammatikk
   - *Man* skal respektere *hverandre*
   - *Hvem* tok vesken?

Ordklasser: pronomen

- Pronomen får sitt innhold enten fra et element i selve talesituasjonen eller fra en nominal leddtype (typisk substantiv) i konteksten.
- Leddet som gir pronomen innhold er pronomenets antesedent
  - Se *her*
  - Er *du* sulten?
  - Gro Harlem Brundtland er en tidligere norsk politiker. *Hun* var norges første kvinnelige statsminister...

Pragmatikk

- Deiksis: ord som typisk får referansen fra den ikke-lingvistiske konteksten
  - *this person*
  - *that man*
  - *these women*
- Tids-og stedsdeiksis
  - *nå, i morgen, forrige uke*
  - *her, der, dette stedet, denne parken*

Pragmatikk

- Grice: kjent språkfilosof
- Samtaler er basert på prinsipp om **samarbeid**
- Maksimene til Grice: uskrevne regler som muliggjør en sammenhengende og meningsfull samtale
  - **kvantitet:** si hverken mer eller mindre enn nødvendig
  - **relevans:** vær relevant
  - **måte:** vær klar og konsis
  - **kvalitet:** ikke lyv

Pragmatikk

Kvantitetsmaksimet:

- *Hva skjedde i dag?*
- *Møtet startet tre minutter for sent, jeg satt ved døren, den første som sa noe var . . .*
- *Ikke noe*

Pragmatikk

Kvantitetsmaksimet:

- *Hva skjedde i dag?*
- *Møtet startet tre minutter for sent, jeg satt ved døren, den første som sa noe var . . .*
- *Ikke noe*

Relevansmaksimet:

- *Hvordan har du hatt det i dag?*
- *Jeg hater tomater*

Pragmatikk

Kvantitetsmaksimet:

- *Hva skjedde i dag?*
- *Møtet startet tre minutter for sent, jeg satt ved døren, den første som sa noe var . . .*
- *Ikke noe*

Relevansmaksimet:

- *Hvordan har du hatt det i dag?*
- *Jeg hater tomater*

Måtesmaksimet:

- *Liker du skjorten min?*
- *Den er interessant*

Pragmatikk

Kvantitetsmaksimet:

- *Hva skjedde i dag?*
- *Møtet startet tre minutter for sent, jeg satt ved døren, den første som sa noe var . . .*
- *Ikke noe*

Relevansmaksimet:

- *Hvordan har du hatt det i dag?*
- *Jeg hater tomater*

Måtesmaksimet:

- *Liker du skjorten min?*
- *Den er interessant*

Kvalitetsmaksimet:

- Venn spør: *Vet du hvor bilnøklene mine er?*, og forventer et sannferdig svar

Pragmatikk

- Taleakter: språk kan brukes til å utføre handlinger, f.eks. love noe, vedde, advare, døpe noen, gratulere noen, sverge, etc.
  - *Jeg vedder 100 kroner på at Amman vinner*
  - *Møtet er hevet*
  - *Jeg erklærer dere herved for rette ektefolk*
  - *Jeg lover å komme tilbake*
- Underliggende målet med ytringen varierer med konteksten
  - *Bursdagsfest 11/4 kl 20*

Oppsummering – Semantikk

- Studiet av betydning slik det uttrykkes gjennom språk
- **Ord**: leksikal semantikk
  - referanse vs sense
  - leksikale relasjoner (*nymi)
- **Setning:** formell semantikk
  - sannhetsverdi
  - logikk
- **Setning:** semantiske roller
  - hvilke roller de forskjellige deltagerene inntar
  - abstrakt beskrivelse av situasjonen verbet angir

Oppsummering – Semantikk

- Pragmatikk: språklig forståelse i **kontekst**
  - kontekst gir referanse/innhold
    - pronomen
    - deiksis
  - sosial kontekst med samarbeidsprinsipper bidrar til forståelse (Grice)
  - ikke-lingvistisk kontekst påvirker betydning (taleakter)